

המערה שבגמרה

מציאות ואמת

למדנות ומציאות

באמצעות משל המערה מציג אפלטון את המתח שבין המוחש לאמת. בתוך המערה ראו את הדברים כפי שהם נחשים. מחוץ למערה ראו את האידאות של הדברים האלה, את האמת. לפי אפלטון היחס שבין העולם המוחש לעולם האמת דומה ליחס שבין הצגת צלליות של הדברים, לדברים כשלעצמם. על השאלה הזו שברו פילוסופים את מוחותיהם מאז ועד קנט. בגמרא קיים מתח, ואולי אפילו ניגוד, בין העולם הנלמד לעולם המעשה. הנלמד נלמד בדרך כלל על ידי תלמידי חכמים. המעשה נעשה בדרך כלל על ידי עם הארץ. הניגוד הזה עובר כחוט השני בהרבה מסיפורי הגמרא. גם בגמרא ישנה מערה, אבל בעוד שאצל אפלטון במערה רואים אנשים פשוטים את פשט המציאות ובחוץ רואים פילוסופים את האידאות של הדברים, הרי במערה שבגמרא יושבים תלמידי חכמים ולומדים ובחוץ בני עם הארץ מתמודדים עם המציאות. ואם נניח שבמערה ישבו שמעון ובנו בחושך ובחוץ היה אור, אזי במערה של אפלטון יושבים האנשים בחושך והפילוסופים באור.

אנסה להביא כאן כמה מסיפורי הגמרא ולהרות ש: בעוד שסיפור המערה של אפלטון מטה את ליבנו אל הפילוסופים וגם פוסק לטובת ראית העולם שלהם, הגמרא מציגה את נקודות הראות של שני הצדדים, חכמים ועם הארץ, בצורה מאוזנת יותר. לרוב היא פוסקת לטובת החכמים, אבל בהרבה מקרים הסיפור שבגמרא מושך דווקא לצידם של בני עם הארץ.

בחרתי בקבוצת סיפורים שבהם המציאות אינה ביישנית אלא צועקת את עצמה בקולי קולות בעוד שהחכמים טחו עיניהם מראות. באחד היה רעב בארץ ובאחרים דורסת האימפריה הרומית. סיפורים מקצינים כדרך הגמרא, והפעם מקצינים את הפער בין הלמדנות לראיית המציאות. המשותף לרוב הסיפורים האלה הוא: שלסיפור חיים משל עצמו והוא בדרך חתרנית מושך את ליבנו אל הצד שלו.

1. רעב בארץ

היה רעב בארץ, רבי פתח את מזוהו וחילק מזון ללמדנים, ללמדנים ולא לעם הארץ. איך מזהים חכם? אם קרא מקרא שנה משנה או למד גמרה. דחק רבי יוחנן בן עמרם ונכנס, אמר לו פרנסני, אמר לו: קרית? אמר לו לא, שנית? אמר לו לא, למדת? אמר לו לא, אמר לו: אם כן במה אפרנסך, אמר לו: פרנסני ככלב וכעורב. פרנסו. אחרי שיצא ישב רבי והיה מצטער ואמר אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ. אמר לפניו רבי שמעון בר רבי: "שמא יוחנן בן עמרם תלמידך הוא...." בדקו ומצאו שכך הוא. אמר רבי: "יכנסו הכול".

בסיפור הזה נוטה לב הקורא אל רב יוחנן בן עמרם שנשא על כתפיו את זעקת אפלייתם של בני עם הארץ ואילו רבי יהודה הנשיא "שפתח אוצריו" והציל מרעב, נראה כאילו שעם הארץ שקוף לגביו.

בתקופה בה אנו מדברים רוב העם היהודי חי תחת שלטון האימפריה הרומית, אימפריה שאף עם לא הצליח למרוד בה ולשרוד. אנחנו כבר אחרי המרד הגדול, מרד בר כוכבא (ורבי עקיבא) ואולי גם אחרי המרד (טבח), בצפון אפריקה. ובעולם הרומי יודעים הכל שמי שמשלם את מיסיו, שומר על כבודם של הרומאים, יכול להתקיים ואם מבין היטב את אורחם ורבעם, יכול גם להשיג מידה של אוטונומיה מידם.

2. חכמי טבריה

מעשה במס כתר שהטילו על העיר טבריה. לא נאמר ע"י מי, אבל בתקופה שבה מדובר, קרוב לוודאי שמש הכתר הוטל ע"י הרומאים. באו ראשי העיר לפני רבי ואמרו לו: "שיתנו גם חכמים איתנו". אמר להם: "לא". אמרו לו: "עורקים אנו" אמר להם: "עירקו". ערקו מחציתם (בוטלה את מחצית המס). באו החצי שנשאר לרבי, אמרו לו: "שיתנו חכמים איתנו". אמר להם: "לא". אמרו לו: "נערוק", אמר להם "עירקו". ערקו כולם, נשאר כובס אחד. הטילו את כל המס על הכובס. ערק הכובס (פקע המס). ואולי יש כאן שני סיפורים, אחד הכולל גם את הקטעים שבסוגריים והשני בלעדיהם. את השני, שהוא לדעתי הסיפור כפי שסופר בפי עם הארץ, אפשר לסיים בשתי סיומות: האחת, חכמים שילמו את המס והשניה הם לא שילמו והרומאים עשו בהם שפטים. אפשרות שלישית אין כי הרומאים לא היו מוותרים על מיסיהם.

הגמרה מכריעה לטובת החכמים שהרי הסיפור מסתיים ב"ערק הכובס פקע המס" שמשמעותו: האל עשה לחכמים נס. אבל הקורא אינו משוכנע ולמה? מפני שהסיפור כולל הקטעים שבסוגריים פחות עקבי ופחות משכנע מן הסיפור שבלעדיהם.

וכאן עלינו להזקק להבנת הסביבה בא נולד הסיפור. מס כתר הוא מס שמוטל כחבילה אחת על העיר. למעשה הוא נותן בידי העם מידה של אוטונומיה מול הרשות. במקום שכל איש ואיש עומד בעצמו מול הרשות הקהילה עומדת במקום כולם. את האוטונומיה הזו החכמים מבקשים כנראה למנוע, אבל האופן שבו הוציאו עצמם החכמים מן הכלל פוגע בקהילה כולה ואת זה הגמרא מציגה באופן משכנע בשני הסיפורים שהרי זה לא דבר קל כשחצי או כל בני עם הארץ יוצאים את העיר.

3. דיברו סרה ברשות

מעשה שישבו רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון וישב יהודה בן גרים לידם. פתח יהודה ואמר מה נאים מעשיהם של אומה זו.... נענה רב שמעון בר יוחאי ואמר: כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן... הלך יהודה בן גרים וסיפר למלכות... אמרו: שמעון שגינה יהרג.

4. למדו ושרפו

שמעון ברח עם בנו והתחבא במערה שם ישבו שניהם ולמדו גמרא. לאחר שנים עשרה שנה מת הקיסר ופגה הגזירה. יצאו וראו אנשים חורשים זורעים ואמרו: "הרי אנשים אלה מניחים חיי עולם של ימוד תורה ועוסקים בחיי שעה לצורך פרנסתם" כל מקום שהיו נותנים בו עיניהם היה נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: "להחריב עולמי יצאתם? חזרו למערכתכם" הסיפור הזה מוביל אותנו למחשבה שמרוב לימוד בבדידות אבדו האב ובנו את הקשר עם המציאות והאל, הוכיח אותם על כך.

5. היה לתופש גנבים מטעם הרשות

עברו שנים, רבי אלעזר בנו של שמעון קלט את הרמז והתחיל ללמוד את המציאות. וכל כך טוב למד עד שפיתח שיטה לזהוי גנבים לפי אופן התנהגותם. שיטה כמעט מדעית, ביהביוריסטית היו מכנים אותם היום. פגש פעם את הממונה על תפיסת הגנבים מטעם המלכות ושאל אותו: "איך לא קורה שאתה מכניס צדיק לבית סוהר?" אמר לו: "פקודת המלך היא ואני עושה כמיטב יכולתי." הציע לו רבי אלעזר את שיטתו. שמע המלך והחליט למנות את בעל השיטה כלומר את רבי אלעזר לתופס הגנבים כאן היינו צריכים להתפעל מחוכמתו ומהצלחתו של רבי אלעזר לפענח את המציאות להסתגל לגחמות הרשות להרבות צדק לעמו ולזכות את הקהילה בקצת אוטונומיה שיפוטית, אבל לא.

6. אמרו עליו חומץ בין-יין

ראו חכמים שהוא תופס גנבים מטעם המלכות ואמרו: "כחומץ בין יין" שהרי אביו נגזר עליו מוות בגלל שדיבר סרה במלכות והוא משתף איתה פעולה. אמר להם: "קוצים אני מכלה מן הכרם" ענו לו: "יבוא בעל הכרם ויכלה את קוציו".

7. באין חברים אבד הביטחון בעצמו

פגש אותו כובס, וקרא לו חומץ בין יין. אמר להם תפסוהו. תפסוהו ודנו אותו למיתה. התחרט, ניסה לפדותו ולא יכול. לבסוף תלוהו. עמד תחת עץ התליה ובכה. אמרו לו אנשים "כובס זה רשע גמור היה..." הניח רבי אלעזר ידיו על בנו מעיו ואמר: "שישו בני מעי מה ספקות שבכם כך, ודאית על אחת כמה וכמה. כבר לא שיטה מדעית, אלא תחושת בטן. ובסוף אקורד הסיום, הביא הוכחה מחלבו ודמו. הלך לניתוח, הוציאו את חלבו והחלב לא הסריח. ככה זה כשהגמרא רוצה לקלקל לנו את התאבון. הגמרא אינה אוהבת את האופורטוניסט, אבל היא מציגה אותו בתוך המציאות המחייבת את התנהגותו והיא עושה זאת בצורה משכנעת, אבל אז רגע לפני שהקורא משתכנע באה הגמרא ומביאה סיפור שכל תכליתו לשמוט את הקרקע מתחת לשיטתו והתנהגותו.

8. חברת החכמים מריטוקרטיה

כאשר היו יושבים רבי אלעזר ורבי שמעון ורבי ... על הארץ כתלמידים, היו מקשים ומתריצים. אמרו חכמים מימיהם אנו שותים והם יושבים על גבי הקרקע, צריך לכבודם להושיבם עם חכמים. אמר להם רבי שמעון: "יש לי ביניכם בני רבי יהודה ואתם רוצים לאבדו". שזה בשפה פשוטה "ישב מורם מעם ויסתחרר ראשו..."

אז מה היה לנו?

ראינו גם שבמערה אצל אפלטון האנשים יושבים בחושך ורואים צלליות בעוד שהפילוסופים נמצאים באור ורואים את הדברים כשלעצמם. בגמרה זה קצת הפוך. חכמים יושבים במערה בחושך (אולי לאור נרות) בעוד שעם הארץ נמצאים בחוץ באור ורואים את ופועלים במציאות.

נדמה לי שלא סתם יצא הפוך. הגמרה מנסה באמצעות הסיפורים עצמם להוציא חכמים ממאורת תלמודם ולהראות להם שגם עם הארץ ישנו שם ובשבילו נברא העולם.